

نظریه عرفی شدن
و رویکرد اجتهادی تجربی

دکتر حسین بستان (نجف)

Bustan, Husayin

بستان، حسین، ۱۳۴۷

نظریه عرفی شدن یا رویکرد اجتهادی تجربی / حسین بستان (نجفی)؛ ویراستار: سعیدرضا علی‌عسگری. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۳۹۶.

نه، ۲۲۱ ص.؛ جدول. نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۱۱: عنوان اجتماعی؛ ۱۳۵)

ISBN: 978-600-298-181-3

بها: ۱۲۷۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۲۰۳] - ۲۱۰ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایم

۱. تمدن و دنیوی‌گرایی ۲. Islam and secularism ۳. دنیوی‌گرایی ۴. Secularism ۵. دین و جامعه‌شناسی ۶. Religion and sociology. الف. علی‌عسگری، سعیدرضا؛ ویراستار ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج. عنوان.

۲۹۷/۴۸۹

BP۳۳۹/۳/۱۳۹۶

۴۹۶۰۵۸۹

نظریه عرفی شدن یا رویکرد اجتهادی تجربی

مؤلف: دکتر حسین بستان (نجفی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و ناشر همکار: سازمان تبلیغات اسلامی

ویراستاری: سعیدرضا علی‌عسگری

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۱۲۷۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۰۲۵-۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵، تهران: خ. انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکر، پلاک ۲، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu

تهران، خیابان ولی عصر (عج)، نبش زشت غربی، سازمان تبلیغات اسلامی، کد پستی ۱۴۱۵۸۶۳۹۶۵، تلفن: ۸۸۸۹۶۲۳۳

سخن ناشران

نیاز گسترده جوانان علمی حوزه‌ی و دانشگاهی به متون علوم انسانی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی حقیقتاً یک امر نا پذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تأثیر و موازی‌کاری جلوگیری شود. از این رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان تبلیغات اسلامی با ای نیل به اهداف یادشده، نخستین کار مشترک خود را با عنوان «نظریه عرفی بدن: بازکرد اجتهادی تجربی» به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

این کتاب به عنوان منبع مطالعاتی برای پژوهشگران رشته‌های علوم اجتماعی و معارف اسلامی و همچنین دانشجویان این رشته‌ها در مقاطع تحصیلی ارشد و دکتری قابل استفاده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، ما را در جهت ارتقای کیفی کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مشابه نیز یاری دهند.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلف گرامی اثر جناب آقای دکتر حسین بستان (نخستین ویراستار) و نیز از ناقد و ارزیاب محترم، جناب آقای دکتر علی رضا شجاعی زند سپاسگزاری کنیم.

سازمان تبلیغات اسلامی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
---	----------

فصل اول: روش تحقیق

۴	۱-۱. مبانی فراتجربی و پایه‌سازی سرون‌دینی در علوم اجتماعی
۷	۱-۲. مراحل و روش ساخت نظریه مبتنی بر متون دینی در علوم اجتماعی
۸	۱. تدوین پرسش تحقیق
۱۰	۲. مروری بر ادبیات بحث
۱۲	۳. گزاره‌یابی در متون دینی
۱۵	۴. گزاره‌پردازی
۱۶	۵. ساخت مدل نظری انتزاعی
۱۹	۶. ساخت مدل تجربی انضمامی
۲۱	۳-۱. دورنمایی از نظریه‌قایل استحصال یا روش پیشنهادی
۲۵	۴-۱. مراحل ساخت نظریه عرفی‌شدن یا تکیه بر متون اسلامی

فصل دوم: مفاهیم و کلیات

۲۹	۱-۲. بیان مسئله
۳۱	۲-۲. مفهوم‌شناسی
	۲-۲-۱. تعریف دین
۳۹	۲-۲-۲. مفهوم عرفی‌شدن
۴۹	۳-۲. تحقق عینی عرفی‌شدن
۴۹	۲-۳-۱. عرفی‌شدن در غرب
۵۲	۲-۳-۲. عرفی‌شدن در ایران

۵۶	۴-۲. پیشینه نظری بحث عرفی شدن
۵۹	۴-۲-۱. آگوست کنت
۵۹	۴-۲-۲. کارل مارکس
۶۰	۴-۲-۳. ماکس وبر
۶۱	۴-۲-۴. امیل دورکیم
۶۲	۴-۲-۵. تالکوت پارسونز
۶۳	۴-۲-۶. دانیل لرنر
۶۴	۴-۲-۷. برایان ویلسون
۶۵	۴-۲-۸. نیکلاس لومان
۶۶	۴-۲-۹. رونالد اینگلهارت
۶۷	۴-۲-۱۰. پیر بوردیو
۷۱	۴-۲-۱۱. رابرت کنتاکی
۷۱	۴-۲-۱۲. پیر مارتن
۷۲	۴-۲-۱۳. توداب رودمان
۷۲	۴-۲-۱۴. ریچارد فین
۷۳	۴-۲-۱۵. جمع‌بندی

فصل سوم: گزاره‌های مرتبط با تبیین عرفی شدن در متون دینی

۷۸	۳-۱. گزاره‌های ناظر به میانی نظریه عرفی شدن
۸۹	جمع‌بندی
۹۳	۳-۲. گزاره‌های ناظر به زمینه‌ها و عوامل عرفی شدن

فصل چهارم: ساخت مدل نظری عرفی شدن

۱۲۰	۴-۱. دسته‌بندی عوامل
۱۲۱	۴-۲. ساخت مدل نظری انتزاعی
۱۲۱	۴-۲-۱. تأملی در میانی
۱۲۳	۴-۲-۲. شناسایی عوامل بنیادین
۱۱۵	۴-۲-۳. بیان روابط و سازوکارها و ترسیم مدل نموداری
۱۲۰	۴-۳. نسبت میان نظریه درون دینی و نظریه‌های دیگر

فصل پنجم: ساخت مدل تجربی عرفی شدن

۱۴۲	۵-۱. حذف فرضیه‌های غیر مرتبط
۱۴۲	۵-۲. کتمان دین و تحریف دین

۱۴۳	— بدعت در دین
۱۴۳	— صدور احکام قضایی بر پایه غیر ما انزل الله
۱۴۳	— ریاضت‌گرایی شدید
۱۴۳	— محرومیت شدید جنسی یا معیشتی
۱۴۴	— فرقه‌گرایی مذهبی
۱۴۴	— پیروی از متشابهات
۱۴۴	— دوستی با کافران
۱۴۵	— غلو
۱۴۵	— پیروی از پیشینیان
۱۴۵	— پیروی از رهبانی به شعائر الهی
۱۴۵	— ولایت عری
۱۴۶	— تقوی و بازوهای به دین
۱۴۷	— رفاہ
۱۴۷	— منفعت‌طلبی سولیان
۱۴۷	— دشوار شدن تکالیف دینی
۱۴۷	— حذف دین‌داری از معیشتی مسئولیت‌سپاری
۱۴۸	— کاهش نقش دین در قانون
۱۵۰	۲-۵. اعتبار استجری فرضیه‌های مرتبط
۱۵۱	— فقر معرفت دینی
۱۵۳	— حس‌گرایی
۱۵۴	— غفلت و فراموشی
۱۵۴	— نابخردی
۱۵۵	— زائل شدن قبح گناه
۱۵۵	— علم دنیا‌گرایانه
۱۵۶	— اقول نقش دین‌داری در تعیین منزلت اجتماعی
۱۵۶	— موانع اخلاقی ایمان
۱۵۸	— ضعف محبت به خدا و اهل بیت (علیهم‌السلام)
۱۵۸	— ضعف خوف و خشیت
۱۵۹	— دنیا دوستی
۱۶۰	— گناهان و ترک واجبات
۱۶۰	— رویگردانی از دعا و تضرع
۱۶۱	— کاهش مراجعه به عالمان دین
۱۶۱	— خوشگذرانی

۱۶۲	— کارهای بیهوده
۱۶۳	— ناهنجاری‌های جنسی
۱۶۴	— ازدیاد گناه
۱۶۵	— ارتکاب شیئات
۱۶۵	— ترک کردن نماز یا سبک‌شماری آن
۱۶۵	— کسب و کار دنیاگرایانه
۱۶۷	— کاهش احترام به عالمان دین
۱۶۸	— مجاورت
۱۶۸	— در دنیا
۱۶۹	— تبلیغات ضد دینی
۱۷۰	— گسترش تفرقه‌های مخالف دین
۱۷۱	— مهمان‌نوازی و آن
۱۷۱	— رویگردانی اهل بیت
۱۷۲	— رسانه‌ها
۱۷۳	— نقش والدین
۱۷۳	— نقش افراد صاحب نفوذ
۱۷۴	— آموزش اندیشه‌های باطل
۱۷۵	— ارتباط میان فرهنگی
۱۷۶	— نقش علمای سوء
۱۷۷	— ضعف تبلیغ دین
۱۷۷	— آبادسازی دنیا،
۱۷۹	— گشایش
۱۷۹	— گسترش کاغذ نشینی
۱۷۹	— سیاست‌های دشمنان اسلام
۱۸۰	— نقش حکومت غیر الهی
۱۸۱	— تضییع حقوق متقابل مردم و حاکمان
۱۸۲	— ترک امر به معروف و نهی از منکر
۱۸۳	— سست شدن پیوندهای اجتماعی
۱۸۴	— ناکارآمدی نظام کیفری
۱۸۵	۵-۳. بیان روابط و سازوکارها و ترسیم مدل نموداری
۱۹۳	۵-۴. مقایسه‌ای میان دو مدل تبیین عرفی شدن در ایران
۲۰۱	نتیجه‌گیری

منابع و مأخذ

- ۲۰۳ منابع فارسی و عربی.
۲۰۸ منابع انگلیسی
۲۰۹ پایگاه های اینترنتی

نمایه ها

- ۲۱۱ نمایه آلفا
۲۱۷ نمایه روایات
۲۲۰ نمایه اشخاص
۲۲۱ نمایه اصطلاحات

پیشگفتار

مسئله عرفی شدن در نام‌آزاد از جامعه‌شناسی موجود، مسئله‌ای در کنار دیگر مسائل فراوان اجتماعی تلقی شده است. بی‌آنکه همیتی ویژه و جایگاهی منحصر به فرد برای آن لحاظ شود؛ از همین روست که این مسئله نقطه توجّه گروه معدودی از جامعه‌شناسان را به خود معطوف داشته و برای آنان به یک دلمشغولی عمده بدل شده است.

این در حالی است که از نگاهی دیگر، مسئله عرفی شدن، دارای ظرفیت بسیار بالایی برای تبدیل شدن به یکی از مسائل بنیادین جامعه‌شناسی است. چرا که مطالعات چندسائۀ نگارنده در حوزه‌های دیگر جامعه‌شناسی، به‌ویژه خانواده و جنسیت، این نکته را برای او مدّثل و آشکار ساخته که ریشه همه یا بسیاری از مشکلات و ناپایمانی‌های اجتماعی را باید در پدیده عرفی شدن و دین‌گریزی جوامع جستجو کرد و همین نکته، انگیزه آغازین ورود به این تحقیق را شکل داد.

موضوع عرفی شدن از محورهای اصلی مباحث جامعه‌شناسی دین است که شماری از جامعه‌شناسان کلاسیک و معاصر در باب آن نظریه پردازی کرده و بر پایه این نظریه‌ها، طرح‌های تحقیقی فراوانی در دهه‌های اخیر به اجرا درآمده‌اند. حاصل این بررسی‌های نظری و تجربی که در جهت وضوح بخشیدن به ابعاد مختلف مسئله عرفی شدن و ویژه‌شناسایی مفهوم و ماهیت آن و تبیین عوامل، فرایند و پیامدهای آن صورت گرفته، شکل‌گیری ادبیات گسترده با نکات آموزنده فراوان در این زمینه است. با وجود این، ادبیات عرفی شدن همچنان از کاستی‌هایی جدی رنج می‌برد و این به سبب پیچیدگی خاص این مسئله است که از عوامل مختلفی همچون ابهام در تعریف دین، حاصل نشدن وفّاق میان صاحب‌نظران درباره تعریف عرفی شدن، درهم‌تنیدگی سطوح مختلف این پدیده، تنوع آموزه‌های ادیان و ساختارهای نهادی آنها، فقدان مستندات تاریخی موثّق درباره وضعیت دین و دین‌داری در ادوار گذشته

و نیز گسترش پدیده‌هایی همچون جنبش‌های احیای دین و بنیادگرایی دینی نشئت گرفته است. این تحقیق اما درصدد آن است که از طریق فتح بابی جدید و طرح رویکردی نسبتاً بدیع، به پیشبرد ادبیات این حوزه یاری رساند و بر پایه این پیش‌فرض که گزاره‌های توصیفی و تجویزی دین اسلامی این ظرفیت را دارند که الهام‌بخش نظریه‌هایی تبیینی در موضوعات مختلف اجتماعی باشند، می‌کوشد نظریه‌ای الهام گرفته از آموزه‌های دینی درباره عرفی شدن به دست دهد. تمایزی به این هدف از دو جهت دارای اهمیت است: نخست، مطرح کردن نظریه‌ای جدید و کارآمد در حوزه اجتماعی عرفی شدن که برگرفته از آموزه‌های اسلامی و منطبق با آنها بوده و توان هم‌ارزی با نظریه‌های این حوزه را داشته باشد؛ دوم، معرفی کردن الگویی عام برای نظریه‌سازی علمی بر مبنای دین در شاخه‌های مختلف علوم اجتماعی به جامعه علمی کشور در راستای ایضاح هرچه بیشتر ابعاد اجتماعی و روش‌شناختی اندیشه علوم انسانی اسلامی.

مباحث کتاب در قالب پنج فصل تنظیم شده‌اند. در فصل نخست، ابعاد روشی و روش‌شناختی بحث، به‌ویژه روش ساخت نظریه عرفی شدن با بهره‌گیری از متون اسلامی واکاوی خواهند شد؛ فصل دوم به تبیین مفاهیم و کلیات بحث، شامل بیان مسئله، مفهوم‌شناسی، شواهد قرآنی و پیشینه نظری بحث عرفی شدن اختصاص دارد؛ فصل سوم به استخراج و گذراندن آغازین مجموعه گسترده‌ای از گزاره‌های متون دینی می‌پردازد که به تبیین عرفی شدن ارتباط دارند. کوشش فصل چهارم معطوف به آن است که بر پایه گزاره‌های مدون شده در فصل سوم، نمونه‌ای نظری و انتزاعی درباره عوامل عرفی شدن ساخته و ارائه شود و سرانجام، در فصل پنجم در راستای تکمیل فرایند مدل‌سازی و افزایش ظرفیت کاربردی این تحقیق و نیز نشان دادن میزان کارآمدی مدل نظری ترسیم شده در تبیین واقعیات موجود، تطبیقی از آن بر واقعیات انضمامی یک جامعه خاص (جامعه ایران معاصر) صورت گرفته است.

در اینجا لازم می‌دانم سپاسگزاری خود را از نکته‌سنجی‌ها و راهنمایی‌های ارجمند جناب آقای دکتر علی‌رضا شجاعی‌زند که از آغاز تا پایان این تحقیق از همراهی و همدلی با نگارنده بهره‌مند گردیدم، ابراز دارم و نیز از همه عزیزانی که مستقیم یا غیرمستقیم در به انجام رسیدن این نوشته سهیم بوده‌اند، به‌ویژه مسئولان و کارکنان محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قدردانی کرده و از خداوند متعال برای همه آنان توفیق روزافزون و سعادت دنیا و آخرت را درخواست می‌کنم.

حسین بستان (نحفی)

بهار ۱۳۹۶